

Àfiwé Àwọn Òwe Tí ó Jẹ Mọ̀ Ìgbéyàwó Láàrin Yorùbá àti Ìgbò

Òmòwé Adéyemi Abíódún Adéyínká

Department of Teacher Education

University of Ìbàdàn, Ibadan

yemiadeyinka13@gmail.com

Àṣamò

Ìṣe iwádíí yíi ṣe àfiwé àwọn òwe tí ó jẹ mọ̀ ìgbéyàwó láàrin Yorùbá àti Ìgbò. Ó ṣe àgbéyèwò ààtò àti àkóónú àwọn òwe yíi, ó sì ṣàlàyé ihà tí àwùjọ méjèèjì kọ sí àwọn ìṣèlè inú ìgbéyàwó. Òwe Yorùbá méréndínlógún àti tí Ìgbò mewaá ni ìṣe yíi yèwò nípa ṣíṣe àmúlò àkòlè ní ilé-ikawé bèè ni a ṣe àtupalẹ̀ àwọn òwe yíi pèlú ilànà ifiwádiísòtumò. Itupalẹ̀ yíi fi hàn pé ètò òbí ni láti yan irú ọkọ tí omọ wọn yòò fẹ̀ àti àkókò tí ìgbéyàwó yóò wáyé léyìn ifikúnlukún láàrin ebi méjèèjì. Ìṣe iwádíí yíi fi àwọn ijora tí ó wà nínú ìgbésè sí àṣà ìgbéyàwó láàrin àwùjọ Yorùbá àti Ìgbò; bèè ni ó tóka sí iyàtò díè tí ó wà láàrin àwùjọ méjèèjì lóri àṣà ìgbéyàwó. Ó kádíí rẹ̀ pé àwùjọ méjèèjì káramásíkí àṣà ìgbéyàwó gégé bí òwe wọn ṣe fi hàn.

Ìfáàrà

Gbogbo èyà ní orílẹ̀-èdè àgbáyé ni ó ní lítírésò, àkòsílè sì fi hàn pé lítírésò alohùn ni ó bí lítírésò àpilẹ̀kọ. Èyà Yorùbá jẹ ọkan lára èyà tí ó gbajúgbajà ní orílẹ̀-èdè Nàìjíríà, wọn sì tàn ká àwọn orílẹ̀-èdè míràn ni apá Ìwọ̀-Oòrùn Adúláwọ̀ bí Ilẹ̀ Olómìnira Benin, Togo, Cote d'Ivoire àti Sierra Leone. (Johnson, 1921: xix; Fádípè, 1970: 21-25; Adétúgbò, 1982; Omọlẹ̀wà, 1986: 53; Olówòdékéré àti Adéwọ̀lé, 1998: 188; Adebíyí, 2005: 7). Ní

orílẹ̀-èdè Brazil, Cuba, Haiti, Venezuela àti Trinidad àti Tobago, èyà Yorùbá wà níbẹ̀ lóníí bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé ipèdè èsìn ni èka Yorùbá wọn ti hàn jù nítorí pé púpọ̀ òrìṣà ilẹ̀ Yorùbá tí à n bọ̀ lóníí náà ni wọn n bọ̀ (Awóníyì, 1978: 18-21).

Àwùjọ̀ Yorùbá jẹ̀ èyí tí ó ní ètò tí ó sì bọ̀wọ̀ fún àwọn àṣà àti ìṣe rẹ̀. Yorùbá gbàgbọ̀ nínú ìṣeṣe: pé kí á ṣe é bí wọn tí n ṣe é, kí ó lè rí bí ó ti n rí. Wọn gbàgbọ̀ pé bí ènìyàn bá ti tọ̀ ipasẹ̀ àwọn aṣíwájú, irú ẹnì bẹ̀ kò ní ṣìṣe. Wọn máa n pa òwe pé ‘omọ̀ kí í bá ipèlẹ̀ iyá rẹ̀ kí ó ṣi aṣo dá’. Ìdí nìyí tí wọn fi ka èkọ̀ ilé sí púpọ̀ nítorí òwe tí ó sọ̀ pé ‘ilé ni a ti n kọ̀ èṣọ̀ ròde’. Síwájú sí i, àwùjọ̀ Yorùbá jẹ̀ èyí tí ojú ti ká ara wọn mọ̀ ni ayé àtíjọ̀ nítorí pé idílẹ̀ kòòkan ni ó ní ètò ìṣeṣe rẹ̀ tí kálukú sì kápá ilé rẹ̀ bí ó ti yẹ̀. Fún idí èyí, Yorùbá ka iwà omọ̀lúàbí sí púpọ̀. Ìdí abájọ̀ èyí ni kí omọ̀ lè fi hàn pé ilé rere ni òun ti jáde wá nígbà tí àwọn ará, ẹbí, ọ̀rẹ̀ àti ojúlùmọ̀ bá rí iwà àti ìṣe rẹ̀ láwùjọ̀. Onírúurú èkọ̀ ni ó rọ̀ mọ̀ jìjẹ̀ omọ̀lúàbí ní àwùjọ̀ Yorùbá. (Awóníyì, 1978: 5-13; Májàsán, 1989: 43).

Àwùjọ̀ Ìgbò fẹ̀rẹ̀ fi ara pé ti Yorùbá gégé bí Green (1964), Okeke (1982), Nwala (1985) àti Omọ̀lẹ̀wà (1986) ṣe sọ̀. Ọ̀kan lára èyà méta tí ó tóbi jù ní ilẹ̀ Nàìjíríà ní èyà Ìgbò. Orírun èdè tí à n pè ní “Kwa” ni òun àti èdè Yorùbá ti ṣàn jáde wá. Orúkọ̀ èyà yíí náà ni wọn n pé èdè rẹ̀ bẹ̀ ni ó jẹ̀ èdè olóhùn gégé bí èdè Yorùbá (Nwala, 1985: 15). Ìpínlẹ̀ méje ni wọn tí n sọ̀ èdè Ìgbò ní ilẹ̀ Nàìjíríà lóníí (Ezíkéojiaku, Anosike, àti Jimbo 1999: 35-42). Àwọn ipínlẹ̀ yíí ni Abia, Anambra, Delta, Ebonyi,

Enugu, Imo àti Rivers. Onírúurú àkòsílẹ̀ ní ó wà láti fi ìdí rẹ̀ múlẹ̀ pé ní ipínlẹ̀ kòòkan tí a dárúkọ̀ yìí, ẹ̀ka-èdè Ìgbò tí wọn n sọ̀ yàtò sí ara wọn sùgbón ipínlẹ̀ Abia ni ẹ̀ka-èdè Ìgbò pọ̀ sí jù.

Ọ̀wọ̀ tí ó ga ni àwọn Ìgbò fi mú àṣà wọn, bẹ̀ẹ̀ sì ni wọn fi ọ̀wọ̀ nílá fún un tí ó fi jẹ́ pé tí wọn bá n ṣe ayeyẹ kan gégé bí àlàyé Nwala (1985: 19), bí èniyàn bá bèèrè ìdí tí wọn fi n ṣe bẹ̀ẹ̀, èsì tí wọn yòò fún onítòhún ni, “Anyi neme omenala” èyí tí ó túmọ̀ sí “À n ṣe é gégé bí iṣẹ̀dálẹ̀ ni”. Bí ọ̀kúnrin kan bá fẹ́ fẹ́ ọ̀mọ̀bínrin wọn tí wọn sì ti jẹ́ “hòò” fún un, wọn yòò dá a lóhùn pé ‘mee omenala’; èyí tí ó túmọ̀ sí ‘lọ̀ ṣe ohun tí àṣà wí”. Láìṣe àní-àní, àkòsílẹ̀ nípa ẹ̀yà Yorùbá àti Ìgbò fi hàn pé àṣà wọn jọ ara, bẹ̀ẹ̀ ni àkòsílẹ̀ fi hàn pé àwọn òwe tí ó jẹ́ mọ́ ìgbéyàwó láàrin wọn fi ara pé ara wọn. Ó yẹ kí á ṣe àgbéyèwò láti túbò ní ìmọ̀ kíkún nípa àwọn ohun tí ó so Nàìjíríà papọ̀ àti èrèdí rẹ̀ tí irúfẹ́ ìgbéyàwó bẹ̀ẹ̀ fi n gbilẹ̀ sí i bí ọ̀wàrà ọ̀jò ní àwùjọ wa. Bí ó tilẹ̀ jẹ́ pé Sheba (2005: 9) ti tọ̀ka rẹ̀ pé àjọṣepọ̀ wà dáadáa láàrin ẹ̀yà Yorùbá àti ẹ̀yà apá Àríwá ju ti àwọn Ìgbò lọ̀, àkíyèsí fi hàn pé ètò iṣẹ̀lú àti ẹ̀sìn ni ó mú àjọṣepọ̀ múlẹ̀ ní ààrin wọn. Bí a bá fẹ́ sòrò nípa àjọṣepọ̀ nípa ti ìgbéyàwó, ààrin Yorùbá àti ẹ̀yà Ìgbò ni ó ti fi ẹ̀sẹ̀ múlẹ̀ jù.

Nítorí ìgbésẹ̀ tí ó wà nínú àṣà ìgbéyàwó láàrin ẹ̀yà Yorùbá àti Ìgbò tí òwe wọn fi hàn nínú iṣẹ̀ yìí, ó rọ̀rùn fún ẹ̀yà méjèjè láti fẹ́ ara wọn. Ohun mìíràn tí a rò pé ó fa àjọṣepọ̀ nípa ìgbéyàwó láàrin ẹ̀yà Yorùbá àti Ìgbò ni pé iṣesí, ibágbépọ̀ àti ẹ̀sìn ibílẹ̀ wọn fi ara jọ ara wọn ju ti ẹ̀yà Hausa lọ̀. Bí a bá tún

wo ọ̀rọ̀ èsìn, èsìn ọ̀mọ̀lẹ̀yìn Jẹ̀sù gbilẹ̀ láàrin ẹ̀yà Yorùbá àti Ìgbò ju ti ẹ̀yà Hausa lọ. Afigbo (1981: 5-7) sọ pé láti ara ẹ̀yà Júù ni ẹ̀yà Ìgbò ti sẹ̀, bẹ̀ẹ̀ ni iṣẹ̀ Adékéyè (2001: 31-44) nípa àfijọ̀ ọ̀we àti àṣà Yorùbá àti Júù fi hàn pé ẹ̀yà Yorùbá àti Ìgbò ní àwọn ohun tí ó so wọn pọ̀ ju tí ẹ̀yà Hausa lọ.

Tíọ̀rì Àmúlò

Àkíyèsí fi hàn pé kí iṣẹ̀ ọ̀nà aláwòmọ̀ lítírẹ̀ṣọ̀ kan tó lè yé èniyàn yékéyéké kí àwọn lámèétọ̀ sì lè ṣe idájọ̀ ọ̀dodo lórí rẹ̀, a ní latí ṣe àmúlò tíọ̀rì lítírẹ̀ṣọ̀ tí a bá wòye pé ó dára fún irú àtupalẹ̀ irúfẹ̀ lítírẹ̀ṣọ̀ bẹ̀ẹ̀. Tíọ̀rì lítírẹ̀ṣọ̀ tí a wòye pé yòò ran iṣẹ̀ yíi lówọ̀ ni tíọ̀rì ifiwádií-sòtumò (Hermeneutics). Gégé bí Riccoeur (1991:25) ti sọ, láti inú tíọ̀rì ifojú-inú-wo-ẹ̀mí-ara-ǹnkan (Phenomenology) ni tíọ̀rì ifiwádií-sòtumò ti jáde. Kókó ohun tí tíọ̀rì ifojú-inú-wo-ẹ̀mí-ara-ǹnkan n sọ ni pé ohun gbogbo tí ó wà láyé kò dá wà láini ǹnkan ṣe pẹ̀lú èniyàn. Edmund Husserl tí ó jẹ̀ onímọ̀ àti alá̀ròjinlẹ̀ ni ó dá tíọ̀rì yíi sílẹ̀ ní 1964. Àlàyé Husserl ni pé nígbà tí a bá fi ojú inú wo ǹnkan ni ó lè mú kí àṣepọ̀ wà láàrin èrò ọ̀kàn wa àti ohun tí à n wò àti pé ohunkóhun tí kò bá sí nínú irírí wa tí a kò sì lè fi ojú inú wò, kò yẹ kí á fi ààyè gbà á nínú ọ̀kàn wa.

Klein, Blomberg àti Hubbard (1993: 4) ṣe àlàyé pé láti inú èdè Gíríkì ni “hermeneutics” tí ó jẹ̀ ọ̀rọ̀-ìṣe, tí ó sì tùmọ̀ sí “látí ṣe àlàyé, ṣe ọ̀gbufọ̀ tàbí tùmọ̀” tí ọ̀rọ̀-orúkọ̀ rẹ̀ sí jẹ̀ “hermeneia” tí ó tùmọ̀ sí fífún nítumọ̀ tàbí títumọ̀ èdè ti jáde.

Tíòrì yìí ní ẹ̀se pẹ̀lú ìtumò nípa àgbékalẹ̀ òfin gégé bí ìmò sáyẹ̀nsì nítorí náà Ramm (1970: 2) pè é ní “science of interpretation” èyí tí í ẹ̀se fífún nítumò ní ilànà sáyẹ̀nsì bẹ̀ẹ̀ ní ó gbà pé ó ní ẹ̀se pẹ̀lú èkò nípa èdá nítorí àmúlò àwọn òfin tí ó rọ̀ mọ̀ ọ̀n; kì í ẹ̀se ohun tí ó lọ̀ tààrà. Ohun tí tíòrì ifiwádií-sòtumò n̄ dojú kọ̀ ní láti tọ̀ka sí ọ̀nà tí àwọn iyàtò tí ó wà láàrin èrò ò̀nkòwé àti ò̀nkàwé yóò ẹ̀se dínkù bí a kò ba lè mú wọn kúrò. Ní èrò ti Mágàjì (1996), tíòrì yìí ní ẹ̀se pẹ̀lú wíwá ìtumò òde ònì tí ó jẹ́ itẹ̀wọ̀gbà sí àwùjọ̀ àwọn àyọ̀kà àtíjọ̀.

Tíòrì ifiwádií-sòtumò gbà pé ìtumò inú lítírẹ̀sọ̀ kan kò sí lójú kan àti pé isẹ̀ ò̀nkàwé ní láti sà wọn jọ̀, kí kókó ọ̀rọ̀ inú lítírẹ̀sọ̀ bẹ̀ẹ̀ lè yọ̀ síta. Níwọn igbà tí ó jẹ́ pé isẹ̀ ò̀nkàwé kò̀ọ̀kan ní láti ẹ̀se àtòjọ̀ àfayọ̀ ìtumò tí isẹ̀ lámèétọ̀ kan ní, ìtumò kò lè sàimá yàtò láti ọ̀dọ̀ ò̀nkàwé kan sí èkejì sùgbọ̀n iyàtò náà kò lè pọ̀ lọ̀ títí.

Tíòrì yìí wúlò fún kókó isẹ̀ yìí nítorí pé ó fún ò̀nkàwé ní à̀nfànì láti ẹ̀se idájọ̀ lóri isẹ̀ lítírẹ̀sọ̀ kan tàbí ò̀míràn láikọ̀bí ara sí ìtumò tó bá wà lókàn ò̀nkòwé. Ète tíòrì yìí ní pé bí ò̀nkàwé bá mu irírí, èrò àti ìmò rẹ̀ ló láti tùmò isẹ̀ kan, ìtumò irú ò̀nkàwé bẹ̀ẹ̀ kò lè yàtò púpọ̀ sí èyí tó wà lókàn ò̀nkòwé gan-an bí ó ti jẹ́ pé inú àwùjọ̀ kan náà ní wọn ti wá. Tíòrì yìí tún sọ̀ pé ìtumò isẹ̀ kan kò ẹ̀se é rí lójú kan soṣo bẹ̀ẹ̀ gégé ní àwọn ìtumò inú àwọn òwe rí, àfí bí a bá wádií isẹ̀lẹ̀ inú wọn ní a tó lè rí ìtumò tí ó mọ̀yánlóri fún wọn.

Iṣẹ́ tí ó wà nílẹ̀ lórí Òwe

Kókó kan pàtàkì lára lítírésọ alohùn Yorùbá àti Ìgbò ni òwe jẹ. Àtọ̀wọ̀dọ̀wọ̀ ni nítorí pé láti iran kan sí ikeji ni ó ti máa n tàn kálẹ̀. Oríkì ti Doyle (2001: 58) fún òwe bá àlàyé yí mu nítorí ó ní:

A proverb is a brief, pithy expression, often (though not always) metaphorical, that occurs in oral tradition.

(Òwe jẹ̀ isọ̀ kúkúró tí ó kọ̀ ni lẹ̀kọ̀, ní ọ̀pọ̀ ìgbà (kí í ẹ̀ gbogbo ìgbà), ó jẹ̀ àfíwé ẹ̀lẹ̀lọ̀, tí ó n jẹ̀ yọ̀ nínú ọ̀rọ̀ ìjìnlẹ̀ àbáláyé).

Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé onírúurú iṣẹ́ ni ó ti wà lórí òwe tí iṣẹ́ akadá lórí rẹ̀ sì n tẹ̀ síwájú, síbẹ̀, ó yẹ́ kí á wo ohun tí òwe jẹ̀ gan-an, kí á lè mọ́ bí ó ẹ̀ ẹ̀ pàtàkì tó láàrin ẹ̀yà Yorùbá àti Ìgbò nínú àṣà ìgbéyàwó wọ̀n. Èrò kan náà ni Bámgbósé (1968: 75); Mieder (1989) àti Yusuf (1996: 14) ní nípa ohun tí òwe jẹ̀, Bámgbósé sọ̀ pé:

Yorùbá proverbs, like any other aphoristic sayings tend to be short and pithy.

(Òwe Yorùbá, gégé bí àwọ̀n ọ̀rọ̀ ọ̀gbọ̀n miíràn, jẹ̀ ọ̀rọ̀ sọ́kí tí ó ní ẹ̀kọ̀ nínú).

Nígbà tí Mieder (1989) sọ̀ pé:

Proverbs are short, witty, traditional statements of experience which are used to further a social end.

(Òwe jẹ̀ gbólóhùn àtẹ̀nudẹ̀nu kùkùrú tí ó kún fún ọ̀gbọ̀n èyí tí à ń lò láti bá àwùjọ̀ kẹ̀gbẹ̀).

Yusuf (1996: 4) ki òwe báyìí:

... a short, repeated, witty statement or set of statements of wisdom, truth and experience which is used to further a social end.

(... gbólóhùn kùkùrú, àṣọ̀lẹ̀ra tí ó kún fún ọ̀gbọ̀n, òtítọ̀ àti irírí èyí tí à ń lò láti bá àwùjọ̀ kẹ̀gbẹ̀).

Oríkì òwe tí àwọn onímò mẹ̀ta yíí mú wá fí hàn pé gbólóhùn sọkí ni òwe; ó sì kún fún ọ̀gbọ̀n. Ìdí niyí tí Agbájé (2002) fí ẹ̀ ḡgbéyẹ̀wò bí Yorùbá ẹ̀ ń fí òwe yanjú aáwò ní àwùjọ̀ wọn nítorí pé òwe kún fún ọ̀rò ọ̀gbọ̀n àti òtítọ̀ bẹ̀ẹ̀ ni ó ń fí iṣẹ̀lẹ̀ àwùjọ̀ hàn.

Nínú iṣẹ̀ Sheba (2006: 3), òwe jẹ̀:

Àkójọ̀pọ̀ irírí àti irònú ẹ̀dá èniyàn. Ó jẹ̀ mọ̀ ọ̀gbọ̀n, ó sì kún fún ọ̀pọ̀ ẹ̀kọ̀ tí a lè mú lò láti kọ̀ ni lẹ̀kọ̀ fún idàgbàsókè ọ̀pọ̀lọ̀. Káriayé ni, ó jẹ̀ ọ̀rò ọ̀gbọ̀n, ọ̀rò àgbà, ọ̀rò imòrán àti ọ̀rò ikilọ̀.

Oríkì tí Sheba (2006) fún òwe yíí ni a lè wò bí èyí tí ó kó ọ̀go gbogbo ohun tí a ti ń yẹ̀ wò gégé bí ohun bí àwọn àgbà ọ̀jẹ̀ pè ni òwe já. Àgbálogbábò ohun tí òwe jẹ̀ ni Finnegan (1970: 395) ẹ̀ pe òwe ní ọ̀rò sọkí tí ó jinlẹ̀ tí ó sì jẹ̀ pé inú rẹ̀ ni ifẹ̀ Yorùbá fún ilò-èdè ayàwòrán, àfiwé ẹ̀lẹ̀lọ̀, ẹ̀gọ̀, àfiwé tààrà àti àkànlò-èdè miiran ti máa ń jẹ̀ yọ̀ jù (Ọ̀ṣọ̀bà, 2005: 274).

Òwe jẹ ipohùn tí kókó àti àkànlò-èdè rẹ jẹ jáde láti inú àṣà àti iṣe ẹdà àwùjọ ó sì n fí ìmò àti ogbón àwùjọ náà han (Ògúnjìnmí àti Na’Allah, 1991: 65; Balógun, 2005: 5). Òwe n fí bí irírí àti òye èniyàn ti mọ hàn èyí sì ni ó mú kí àwọn Yorùbá àti Ìgbò fí òwe sí ipò tí ó ga. Olátúnjì (1984: 170) jẹrí sí èyí nígbà tí ó ní:

... because the proverbs are considered to be traditional and originated from the observation of natural phenomena and human relations, old people are regarded as the repository of proverbs.

(... nítorí pé òwe jẹ ọ̀rò ijìnlẹ̀ àbáláyé tí ó sì sẹ̀ láti ipasẹ̀ àkíyèsí iṣẹ̀lẹ̀ ayébayé àti ibágbépò èniyàn, àwọn àgbà ni a gbà gégé bí ilé-ìṣura òwe).

Òwe lánwùjọ Yorùbá jẹ àkọ̀sílẹ̀ itàn iṣẹ̀dálẹ̀ Yorùbá gégé bí Adélékè (2009) ti ṣe àgbéyèwò rẹ. Ó ṣe àkójopò àwọn òwe onítàn iwásẹ̀, òwe tí ó jẹ mọ ogun, àti èyí tí ó jẹ mọ àjọṣepò pèlú àwọn èyà miíràn.

Òwe láàrin èyà Ìgbò ni Ogbalu (1974: 140) ṣe àlàyé pé ó kún fún àkíyèsí, ìmò àti ogbón àwọn baba nílá wọn tí kò mò-ón-kọ, mò-ón-ka sùgbón tí wọn gbé ohun tí wọn ò bá kọ sílẹ̀ yìi kalẹ̀ ní gbólóhùn ṣókí tí wọn lè máa rántí kí wọn sì lè máa fí lé ìrandíran wọn lówó. Ó tẹ̀ síwájú pé:

A good understanding of Igbo proverbs would automatically lead one to an understanding of

the Ibo man, his philosophy of life, tradition, culture and mode of living because it is in them that the accumulated knowledge, wisdom, religious belief and experience of the Ibo man throughout history.

(Òye tí ó jinlẹ̀ nípa òwe Ìgbò láìṣe àní-àní, yóò mú kí ènìyàn ní òye nípa ọmọ Ibo, èrò rẹ̀ nípa ayé, ìṣẹ̀nbáyé, ìṣẹ̀ṣe àti bí a ti ń gbé nítorí nínú wọn ni àkójọ imò, ọgbón, ìgbàgbó, ẹ̀sìn àti irírí ọmọ Ìgbò láti ìrandíran wà).

Bí a bá wo onírúurú oríkì àti àlàyé tí a ṣe lórí òwe, a ó rí i pé láti ìgbà iwásẹ̀, tí ẹ̀yà kòòkan ti wà ní òwe wọn ti wà. Bákan náà, nítorí pé ìṣẹ̀lẹ̀ àwùjọ ni òwe dá lé lórí tí ó sì kún fún ẹ̀dòki ẹ̀dè, a lè sọ wí pé láti ìgbà tí àwọn iran yí ti wà náà ni òwe wọn ti wà. Bí ó tilẹ̀ jẹ́ pé kò sí àkòsílẹ̀ lórí ìgbà tí lítírẹ̀ṣọ̀ alohùn bèrẹ̀ ní ilẹ̀ adúláwọ̀, a lè ṣàlàyé pé nígbà tí òwò ẹ̀rú dúró, tí ẹ̀kọ̀ iwé sì bèrẹ̀ ni lítírẹ̀ṣọ̀ adúláwọ̀ ti di kíko sílẹ̀ (Ọ̀gínní, 1981: 41).

Oríṣíí Òwe Yorùbá àti Ìgbò

Kò sí ohun tí Yorùbá àti Ìgbò kì í lo òwe fún nítorí pé ìṣẹ̀lẹ̀ àwùjọ ni ó bí àwọn òwe wọn. Fún idí ẹ̀yí, kò sí ìgbà tí Yorùbá kò lè lo òwe nínú ọ̀rọ̀ wọn bèẹ̀ náà sì ni ẹ̀yà Ìgbò sùgbón ohun tí ó ṣe pàtàkì jù ni kí òwe bá ìṣẹ̀lẹ̀ mu. A lè sọ pé ibáyému òwe yí ni ó mú kí Yankah (2000) sọ pé:

A study of the dynamics of proverb use would involve the documentation of situational contexts, the specific words of interactants, as

well as a station of the verbal context in which the proverbs was uttered, the speaker's words preceding and following the proverb.

Àgbéyèwò àwọn kókó ilò òwe nílò àkọsílẹ̀
isẹ̀lẹ̀ àwọn ọ̀rọ̀ pàtó tí àwọn olùjíròrò sọ àti
itọkasí ọ̀rọ̀ tí wọn sọ sáájú àti lẹ̀yìn òwe.

Òdiwọn tí Délànò (1966) ló láti pín òwe Yorùbá sí isòrí ni ilò wọn. Ó ní a ní òwe imọ̀ràn, òwe àlàyé, òwe ibáwí àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ, sùgbọ̀n òdiwọn yìí kò kógo já nítorí pé a lè bá oríṣíí òwe kan lábé òdiwọn méjì tàbí jù bẹ̀ẹ̀ lọ. A lérò pé àkóónú òwe kòòkan yòò mú kí ó rọ̀rùn láti tọka oríṣíí òwe tí ó jẹ. Òwe tí ó jẹ mọ̀ ènìyàn pọ̀ lọ jàrá. Ó lè dá lóri ọ̀kan-ò-jọkan àṣà ilẹ̀ wa bí igbéyàwó, ikómojade, ifinijoye, isinkú, isilé àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ. Àpẹ̀rẹ̀ ni òwe Ìgbò yìí:

Anwu gba nwa nkita, o tuba okporoko ijiji egwu.

Yorùbá: Bí ọ̀mọ̀dé bá dé ibi ẹ̀rù, ẹ̀rù á bà á.

Yàtò sí òwe tí ó jẹ mọ̀ ènìyàn èyí tí iwádìí yìí dá lé lóri, òwe tún wà lóri ẹ̀ranko, ẹ̀yẹ, ẹ̀ja, kòkòrò àti onírúurú ohun mìíràn tí kò lẹ̀míí tí Olódùmarè dá, sùgbọ̀n ohun tí ó jẹ isẹ̀ yìí lógún ni àgbéyèwò àwọn òwe tí ó jẹ mọ̀ igbéyàwó láàrin Yorùbá àti Ìgbò.

Àṣà Ìgbéyàwó

Àṣà pàtàkì ni àṣà igbéyàwó láàrin àwọn ẹ̀yà Nàìjíríà. Nínú ẹ̀bí dandan ni kí ọ̀kùnrin ní iyàwó kí obìnrin sì lọ sí ilẹ̀ ọ̀kọ. Bí ó tilẹ̀

jẹ́ wí pé oríṣìíríṣìì ònà ni ètò ìgbéyàwó n gbà wáyé ní òde òní nítorí ọ̀lájú tí ó dé, èyí tí ó tún so pọ̀ mọ̀ èsìn, ètò isèlú àti ètò èkọ̀; ó ní ònà tí àwọn àgbà ilẹ̀ Yorùbá àti Ìgbò n gbà ẹ̀ ètò yìí ní ayé àtijọ̀. Ètò Ìgbéyàwó ní ayé àtijọ̀ kì í ní ọ̀wọ̀ àwọn ọ̀dọ̀kùnrin àti ọ̀dọ̀binrin tí yóò fẹ̀ ara wọn nínú. Ojúṣe ọ̀bí ni láti ibèrè tí tí dé ọ̀pin bèè sù ni kì í sí àríyànjiyàn nínú rẹ̀. Adébòwálé (1999: 14) tọ̀ka sí i pé àwùjọ̀ Yorùbá ayé àtijọ̀ kò kà á kún ojúṣe obinrin láti yan ọ̀kùnrin tí ó wù ú bèè ní ní àwùjọ̀ Ìgbò, àwọn ọ̀bí ni ó n fẹ̀ aya fún àwọn ọ̀dọ̀kùnrin wọn ní ayé àtijọ̀.

Òwe Lóri Ìgbéyàwó

Èyà Yorùbá àti Ìgbò kò fi ọ̀wọ̀ yẹpẹ̀rẹ̀ mú ọ̀rọ̀ ìgbéyàwó; nítorí náà, àwọn ọ̀bí ọ̀kọ̀ iyàwó máa n ẹ̀ ipalẹ̀mọ̀ tí ó múnádóko fún ètò yìí, pàápàá lóri ohun tí wọn yóò jẹ́ tí wọn yóò sì mu léyìn ìgbéyàwó. Wọn a máa pòwe pé ‘àtigbéyàwó ọ̀ tó eji, owó ọ̀bè ló sòro;’ láàrin àwọn Yorùbá bèè ni lówùjọ̀ Ìgbò, ọ̀rọ̀ ìgbéyàwó kì í ẹ̀ ohun tí ènìyàn n ẹ̀ fún ìgbà diẹ̀ tí ó sì n yera fún; irinàjò tí tí di ọ̀jọ̀ ikú ni nítorí náà, wọn n pa ọ̀we pé:

(i) *Ije nwanyi bu ije mmiri obughi ije n ku*

Yorùbá: Omi ayé ni ọ̀rọ̀ ìgbéyàwó, kì í ẹ̀ ọ̀rọ̀ ọ̀òrùn tí ó n jóni.

Síwájú sí i, àwùjọ̀ Yorùbá àti Ìgbò ka ètò ìgbéyàwó sí tó bèè tí ó fi jẹ́ pé gbogbo isẹ̀ tí àwọn obinrin ilẹ̀ àti àbúrò ọ̀kọ̀ lè máa jẹ́ fún un tẹ̀lẹ̀ nígbà tí kò tí ì bálágà ni wọn yóò máa fà sẹ̀yìn láti jẹ́ tàbí kí wọn máa dọ̀gbọ̀n sọ̀rọ̀ sí i pé kí ọ̀n náà lẹ̀

gbé iyàwó. Àwọn òwe wònyí ni ó n fí bí àṣà ìgbéyàwó ṣe ṣe pàtàkì lárùjọ Yorùbá àti Ìgbò hàn.

Òwe Yorùbá àti Ìgbò lórí Ọmọ tí ó ti Bálágà

Nígbà tí ọ̀dómọ̀kùnrin bá ti dàgbà láti máa pa àṣe àti láti máa ṣe àkóso ilé ṣùgbón tí kò tí ì ní obìnrin lóṣe, onírúurú àṣamọ̀ ọ̀rò ni àwọn ará ilé yóò máa pa fún un, bóyá ó lè ronú láti bínú lọ gbé iyàwó. Gégé bí àpẹ̀rẹ̀, àwọn Yorùbá á ní:

(1) Ọ̀gògò bí àgbà, a tó baálé má ní iyàwó

tàbí kí wọn tilẹ̀ máa bú irúfẹ̀ ọ̀kùnrin bèẹ̀ pé:

(2) A wáyé má gbéyàwó, kẹ̀nkẹ̀kẹ̀kẹ̀ àtárí bí ẹ̀rù filà.

Ní ààrin obìnrin, ọ̀kan lára òwe Yorùbá tí ó fi hàn pé ó ti bálágà ni:

(3) Obìnrin pa kókóyàn, inú rẹ̀ n dùn, àrùn tí kò gbòògùn tí yóò lé e kúrò nílẹ̀ bàbá rẹ̀ niyẹn.

nígbà tí ẹ̀yí bá sì rí bèẹ̀, ọ̀kan lára orúkọ̀ inagijẹ̀ tí àwọn obìnrin ilé máa n fún irú wọn ni 'iyàwó' nítorí náà nígbà tí Yorùbá bá pa òwe pé:

(4) A dàgbà má kúrò níyàwó, ojoojúmọ̀ ní relé ọ̀kọ̀

wón n sọ̀ fún irúfẹ̀ obìnrin bèẹ̀ pé ó ti yẹ̀ kí ó kúrò ní ilé bàbá rẹ̀. Ní àwùjọ̀ Ìgbò, wọn a máa pa òwe láti sọ̀ fún ọ̀kùnrin pé o ti tó ní olùrànlọ̀wọ̀ nílẹ̀ pé:

(ii) Ìgbò: *Okokporo jejulu, ntẹ̀ ẹ̀tẹ̀tẹ̀ na-echee ya.*

Yorùbá: Bí àpọ̀n bá lọ̀ oko tí ó lọ̀ odò, ilé ilé rẹ̀ ti dúró dè é láti gbá.

bí ó bá sì jẹ obìnrin ni, àwọn Ìgbò máa n pa òwe pé:

(iii) *Ìgbò: Nwanyi tofee onye muru a juo n'alu ya.*

Yorùbá: Bí obìnrin bá kojá ‘ta ni bàbá rẹ?’ wọn á
bèèrè ‘ta ni ọkọ rẹ?’

Òwe Yorùbá àti Ìgbò lórí Ànà àti Ìdána

Òbí àti ẹbí ọkọ àti iyàwó ni ànà lódò ara wọn. Ní àwùjọ Yorùbá àti Ìgbò, ọwò tí ó ga jù lọ ni wọn fún ànà. Wọn fi ànà wé ẹkùn tí kò ẹ é gbé iná wò lójú bèẹ ni wọn gbàgbọ pé ọmọ tí ó kéré jù nínú ilé tí a ti fẹ iyàwó gbódò gba ọwò tí ó tọ sí àgbàlagbà nítorí nàà ni wọn ẹ n pa òwe pé:

(5) A kì í rí kékeré ànà

Bákan nàà, àwọn ohun èlò kan wà tí ẹbí ọkọ gbódò pèsè nígbà tí wọn bá fẹ lọ tọro ọmọ àti nígbà tí wọn bá fẹ ẹ idána nítorí nàà, kì í ẹ ọrò pé sànmọni n ló tìn-in-rín nítorí nàà, wọn ó gbà wá bí a ẹ rí”. Yorùbá n pa òwe pé:

(6) Ìdòbálẹ̀ ọ̀ ra kẹkẹ, ẹkún sísun ọ̀ délé ànà

látí fihàn pé kì í ẹ ọrò ẹbẹ tàbí ẹkún ni a fi n tọro ọmọ bí kò ẹ kí ẹbí ọkọ mú ohun èlò idána tí ó yẹ wá fún itọro ọmọ.

Ní àwùjọ Ìgbò, wọn mú ọrò idána ní ọkúnkúndùn. Ní ilẹ Ìgbò, bí ó tilẹ jẹ pé owó àti nńkan idána wà tí ẹbí ọkọ gbódò san fún ẹbí iyàwó, wọn gbàgbọ pé àsan-àn-san-tán ni nígbà tí ọmọ wọn bá sì wà ní ọ̀dẹ ọkúnrin kan. Wọn máa n pa òwe pé:

(iv) *Ìgbò: Anaghi akwucha aku nwanyi akwucha*

Yorùbá: A kì i san owó ìdána tán

Ipò iyì, ọwọ àti ọlá yìí ni àna wà lówùjọ Yorùbá àti Ìgbò, àwọn Yorùbá sì gbàgbọ pé:

(7) Aya burúkú dùn ún fẹ, ànakána ni kò ẹ é ní.

látí fi hàn pé bí iyàwó kò bá dára sùgbón tí àwọn àna jẹ oníwà rere, èyí ni ọkọ àti àwọn ẹbí rẹ yóò máa wò mọ ọn lára tí wọn kò fi ní lé e jáde nílẹ ọkọ.

Òwe Yorùbá àti Ìgbò lórí Ipò Ẹbí nínú Ìgbéyàwó

Ètò ìgbéyàwó ní àwùjọ Yorùbá àti Ìgbò kì í ẹ ti bàbá àti iyá nìkan bí kò ẹ ojúşe gbogbo ẹbí. Ẹbí ẹni ẹ pàtàkì ju ọrẹ lọ ní àwùjọ Yorùbá idí sì nìyí tí wọn fi máa n pa òwe pé:

(8) Ẹni mi ò ẹni, ẹniyàn mi ò ẹniyàn, a kò lè fi wé aláròòò lásán.

bẹẹ ni wọn tún máa n pa òwe pé:

(9) Ọrẹ kítíkítí, iyekan kàtàkàtà, bí ọrẹ kítíkítí bá kú, iyekan kàtàkàtà ni yoò gbé e sin

èyí tí ó fi hàn pé a kò lé fi ọwọ rọ ẹbí sẹyìn ní àwùjọ Yorùbá. Ní àwùjọ Ìgbò, ọrẹ ẹbí jẹ ohun tí ó jinlẹ nínú ètò ìgbéyàwó nítorí pé ní idí iyá àti idí bàbá iyàwó ni ẹbí ọkọ ti tọọ ọmọ bẹẹ nítorí nàà, ifowosowopọ wà láàrin wọn. Wọn gbàgbọ nínú ibágbépọ àlàáfia nítorí nàà ni wọn ẹ n pa òwe pé:

(v) Ìgbò: *Iro ezi na-aku ọkpọ aja.*

Yorùbá: Ọtá nínú ẹbí n sọ ilé dahoro ni.

wọn tún máa n pa òwe pé:

(vi) *Ìgbò:* *Onurū nbe nwanne agbala ọsọ*

Yorùbá: Èni gbọ igbe arákùnrin rẹ kò gbọdò sá.

Òwe lórí Orogún/Ìkóbìnrinjọ

Àwùjọ Yorùbá fi àyè gba kí ọkùnrin fẹ ju iyàwó kan lọ, bí ó bá ti lè gbé bùkátà tí ó rọ mọ ọn. Yorùbá fi ìdí èyí múlẹ nínú òwe:

(10) Obìnrin tí kò ní orogún kò mọ àrùn tí ó n ẹ òun

bí ó tilẹ jẹ pé:

(11) ‘Òrìṣà jẹ n pé méjì’ obìnrin kò dé inú

síbẹ wọn gbàgbọ pé:

(12) Bí obìnrin ò bá ní orogún, ọbẹ ọkọ kì í dùn

Nítorí nígbà tí obìnrin bá pé méjì lọdè ọkọ, ìfigagbága máa n wà láti fi ọbẹ dídùn fa ojú ọkọ mọra, ìdí nìyí tí wọn tún fi máa n pa òwe pé:

(13) Bí obìnrin ò bá jowú, ọbẹ kì í dùn.

Èwẹ, ní àwùjọ Ìgbò, ìgbàgbọ wà pé kí ọkùnrin má ba à ẹ ẹ̀siná, ó ní ànṣààní láti fẹ iye iyàwó tí ó bá wù ú bẹẹ ni kò ní máa jowú ọkùnrin ẹlẹgbé rẹ. Òwe Ìgbò tí ó bá èyí lọ ni:

(vii) *Ìgbò:* *Inwere, mu enwere, asiri alawa azu*

Yorùbá: Bí iwọ bá ní, tí èmi náà ní, ọrọ owú yóò kúrò.

Òwe Lóri Ìsekúṣe/Àlè Yíyàn

Ní àwùjọ Yorùbá, iwà burúkú ni kí ọkùnrin tàbí abilékọ máa ṣe ìsekúṣe nítorí ìgbàgbọ pé ọkùnrin tí ó n yan iyàwó ọkùnrin eḷẹgbẹ rẹ lálè kò ro rere sí i. Yorùbá á máa pa òwe pé:

(14) A-bá-ni-lóbìnrin sùn kò fojú ìre wo ni.

Bẹẹ ni Yorùbá gbàgbọ pé obìnrin ní ojú àánú bẹẹ ni wọn kì í pé ju ọwọ sílẹ fún ọkùnrin nígbà tí èbẹ bá pọ nítorí nàà ni wọn ṣe n pòwe pé:

(15) ‘Kò jẹ n gbádùn’ ni obìnrin n gba ọrẹ fún.

bí ó tilẹ jẹ pé èyí kò yàtò sí àlè yíyàn. Yorùbá n pòwe pé:

(16) Bí obìnrin yóò bá dọgbọn yan àlè, á ní ‘ojú ní rójú ṣàánú’ tí móbìnrin gbà fúnni lẹ̀ẹkan.

Ìgbàgbọ àwùjọ Yorùbá ni pé obìnrin tí ó sọ gbólóhùn yìi jáde ní ti inú rẹ ṣe tẹlẹ ni ó mú kí ó so ohun tí ó ṣe mó ojú àánú.

Àwùjọ Ìgbò nàà kọ ojú tí ó korò sí ọrẹ ìsekúṣe tàbí àlè yíyàn. Wọn gbàgbọ pé obìnrin tí ó bá n yan àlè yóò máa sí kiri bí èmì ni nítorí nàà kò lè rójú-ráyè dáná fún ọkọ rẹ. Wọn n pa òwe pé:

(viii) *Ìgbò:* Nwanyi mgbhagha mgbhagha ulọ ya
anaghi atọ ọkọ

Yorùbá: Obìnrin tí ó n pààrọ ọkọ nígbà
gbogbo kò lè ní ilé tí ó n ṣèéfín.

Àisàn oríṣííríṣíí ni ó máa n jẹ àyọrísí ìsekúṣe bẹẹ nígbà tí àisàn bá dé, àwọn ọkùnrin tí ó n sòwò ṣíná pẹlú obìnrin ò ni

yojú nítorí pé iwà àbùkù tí àwùjọ̀ lòdì sí ni wọn ẹ̀. Òwe Ìgbò tí ó fi idí èyí múlẹ̀ ni ó wí pé:

(ix) *Ìgbò:* *Ogori ri ama, ya ariamara di ya, ma ahu di mma ndi enyi akporo*

Yorùbá: Nígbà tí oníwàkuwà obinrin bá ẹ̀sànsàn, àwọn olólùfẹ̀ yóò pa á tì fún ọ̀kọ̀ rẹ̀.

Ju gbogbo rẹ̀ lọ, àwùjọ̀ Ìgbò gbàgbọ̀ pé ẹ̀san n bó wá ké lóri ọ̀kúnrin àti obinrin tí ó n ẹ̀ ẹ̀sekúse nígbà tí ó bá yá. Wọn n pa òwe:

(x) *Ìgbò:* *Mkpokiri ga-abia ugwo odu ya.*

Yorùbá: Bó pé, bó yá, aláìsòdodo yóò gba ẹ̀san rẹ̀.

Àfiwé Òwe tí ó jẹ mọ̀ Ìgbéyàwó láàrin Yorùbá àti Ìgbò

Bí a bá wo àwọn òwe tí ó jẹ mọ̀ Ìgbéyàwó láàrin èyà Yorùbá àti Ìgbò, a kò ní ẹ̀sànrí àwọn ijọ̀ra àti iyàtò ààrin wọn. Àwọn ijọ̀ra àti iyàtò yìí ni a ó ẹ̀ àfiwé wọn.

Ohun àkókó tí a lè rí bí ijọ̀ra nínú àṣà Ìgbéyàwó láàrin èyà méjèjèì yìí ni pé Ìgbéyàwó jẹ̀ ohun pàtàkì tí òbí n ẹ̀ fún omọ̀ tí ó ti bàlágà. Ohun mìíràn ni pé pípa ara ẹ̀ni mọ̀ títí di ọ̀jọ̀ Ìgbéyàwó jẹ̀ ohun tí èyà méjèjèì mú ní ọ̀kúnkúndùn. Ohun mìíràn tí ó jọ̀ra nínú ètò Ìgbéyàwó láàrin èyà Yorùbá àti Ìgbò ni ọ̀rọ̀ orogún. Àwùjọ̀ méjèjèì ni ó tẹ̀wọ̀ gba ikóbìnrinjọ̀ nítorí kí ọ̀kúnrin lè má wo ita. Bí èyí bá sì rí bẹ̀, àṣà orogún níní n fa

owú jíjẹ èyí tí ó n mú aáwò wà nínú ilé bèè ni ó mú òpòlopò ewu miiran lówó. Àwọn òwe lórí ikóbìnrinjò n fí hàn pé àṣà yìi kì í ṣe ohun tí ó dùn mọ obìnrin nínú. Ìjọra miiran tí a rí nínú òwe tí ó jẹ mọ igbéyàwó ní àwùjọ Yorùbá àti Ìgbò ni àlè yíyàn. Bí iṣe yìi tilẹ̀ gbilẹ̀ bí ọ̀wàrà ọ̀jò, kì í ṣe ohun itẹ̀wọ̀gbà ní àwùjọ méjèjè, ohun ikòkò ni. Àwọn òwe tí ó jẹ mọ àlè yíyàn yìi n fí iṣekúṣe hàn láàrin ọ̀kọ àti aya àti pé gégé bí àwùjọ ti fún ọ̀kùnrin ní ààyè láti kó obìnrin jọ, àtọ̀kùnrin, àtobìnrin ni ó n yan àlè.

Léyìn tí a ti wo àwọn ijọra diẹ̀ láàrin àwọn òwe tí o jẹ mọ igbéyàwó, a ó wo àwọn iyàtò ààrin wọn náà. Iyàtò àkòkò ni pé ojú ọ̀tòtò ni wọn fí wo ọ̀rò orogún. Ní àwùjọ Ìgbò, kì í sí ikùnsínú lórí pé ọ̀kọ fẹ̀ iyàwó lé obìnrin láàrin wọn níwọn bí irú ọ̀kọ bèè bá tí n fí owó oúnjẹ sílẹ̀ sùgbón ní àwùjọ Yorùbá, àwọn orogún máa n fí iga gbá iga láti tójú ọ̀kọ wọn ju ara wọn lọ nítorí kí ó lè fẹ̀ràn wọn. Iyàtò miiran tí ó wà nínú òwe tí ó jẹ mọ igbéyàwó ní àwùjọ Yorùbá àti Ìgbò ni pé èèwò ni kí ọ̀kọ lọ sí ikòkò ọ̀bẹ̀ iyàwó rẹ̀ ní àwùjọ Ìgbò. Bí ebi bá pa ọ̀kọ wolé tí iyàwó rẹ̀ kò sì sí nílẹ̀, yòò lọ ra oúnjẹ jẹ̀ ni sùgbón ní àwùjọ Yorùbá, ọ̀kọ lè ran iyàwó rẹ̀ lówó láti bu ọ̀bẹ̀, bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé ojúṣe iyàwó ni láti bu ọ̀bẹ̀ fún ọ̀kọ.

Àgbálogbábọ̀

Òwe tí ó jẹ mọ igbéyàwó láàrin èyà Yorùbá àti Igbo tí a gbé yèwò yìi fí hàn pé ilàna igbéyàwó láàrin àwọn èyà náà jọra bí ó

tilẹ̀ jẹ́ pé iyàtò díẹ̀ wà nínú ìye ìgbà tí wọn ń ẹ̀ ẹ̀wò sí ọ̀dò àna àti ohun tí ẹ̀bí ọ̀kọ ń mú dání. Àwọn ọ̀we yìí tọ̀ka sí ipò pàtàkì tí ẹ̀yà méjèjèì to àṣà ìgbéyàwó sí láàrin wọn pé kì í ẹ̀ ohun tí ẹ̀nìyàn lè fi ọ̀wọ̀ yẹ̀pẹ̀yẹ̀ mú nítorí pé ilé tí ó tòrò ní í ẹ̀ atọ̀kùn àlàáfíà àti itèsíwájú ilú.

Ìwé Ìtókasi

- Adébiyi, A. (2005). *Iran Yorùbá*. Abẹ̀òkuta: Educational Materials Industries o.i. 1-7.
- Adébòwálé, O. (1999). “Ìfojú Tíórì Ìṣẹ̀gbẹ̀fábo wo Ipò Obìnrin nínú Ètò Ìgbéyàwó: Àyẹ̀wò Itàn Àròṣọ Yorùbá”. *Nínú Yorùbá: Jónà Egbé Onímọ-Èdè Yorùbá 1 (1) o.i. 9-18*.
- Adékéyè, J.B. (2001). “Similarities in the Proverb and Some other Aspects of the Cultures of the Jews” *Nínú Yorùbá: Jónà Egbé Onímọ-Èdè Yorùbá 4(1) o.i. 31-44*.
- Adélékè, D.A. (2009). “Yorùbá Proverbs as Historical Records”. *Nínú Proverbium 26. o.i. 19-48*.
- Adétúgbò, A. (1982). “Towards a Yorùbá Dialectology”. *Nínú Afọ́láyan, Adébí sí (olótùú) Yorùbá Language and Literature*. Ìbàdàn: University Press Ltd.
- Afigbo, A.E. (1981). *Ropes of Sand: Studies in Igbo History and Culture*. Ìbàdàn: University Press Limited.
- Agbájé, J.B. (2002). “Proverbs: A Strategy for Resolving Conflict in Yorùbá Society” *Nínú Journal of African Cultural Studies. 15(2) o.i. 237-243*.

- Awóníyì, T.A. (1978). *Yorùbá Language in Education*. Ìbàdàn: Oxford University Press.
- Balógun, O.A. (2005). "The Scientific Foundation of Traditional Yoruba Proverbs". A paper presented at Yoruba Studies Association of Nigeria Conference held at Adeyemi College of Education, Ondo between 5th and 8th October.
- Bamgbóṣé, A. (1968). "The Form of Yorùbá Proverbs" nínú *Odù: University of Ifè Journal of African Studies* 4(2) o.i. 74-86.
- Délanò, I.O. (1966). *Òwe Lẹsin Òrọ*. Ìbàdàn: Oxford University Press.
- Doyle, C.C. (2001). "Observations on the Diachronic Study of Proverbs" Nínú *Proverbium Yearbook of International Proverb Scholarship 18: The University of Vermont*. o.i. 57-75.
- Ezikeojiaku, Ikelconwu, C., Anosike Ubani, Jimbo Ugoji (1999). *Fonoloji na Grama Igbo*. Ìbàdàn: University Press Plc.
- Fádípè, N.A. (1970). *The Sociology of the Yorùbá*. Ìbàdàn: Ibadan University Press.
- Finnegan, R. (1970). *Oral Literature in Africa*. Nairobi: Oxford University Press.
- Green, M.M. (1964). *Igbo Village Affairs*. London: Frank Cass and Company.

- Johnson, S. (1921). *The History of the Yorubas*. Lagos: C.S.S.
- Klein, William W, Bhomberg, Graig, L àti Hubbard, Robert, (1993). *Introdcution to Biblical Interpretation*. United States of America: Word Inc.
- Magaji, S.V. (1996). “Varieties in Christian Preaching with Special Reference to Baptist Preachers in Northern Nigeria”. Unpublished M.Th. Thesis, Ògbómòṣó: Nigerian Baptist Theological Seminary.
- Májàsán, J.A. (1969). “Yorùbá Education, Its Principles, Practice and Relevance to Current Educational Development” Unpublished Ph.D. Thesis, University of Ìbàdàn.
- Mieder, W. (1989). “Different Strokes for Different Folks” in W. Mieder (ed.) *American Proverbs: A Study of Texts and Contexts*. New York: Peter Lang Publishing Inc. o.i. 317-332.
- Nwala, T.U. (1985). *Igbo Philosophy*. Ikeja: Literamed Publications (Nigeria).
- Ògúnjìnmí, B. àti Na’Allah, Abdul-Rasheed (1991). *Introduction to African Oral Literature*. Ìlọ̀rin: University of Ìlọ̀rin Press.
- Okeke, A.N. (1982). “Traditional Education in Igboland” Nínú Ogbalu, E.N. (olótùú). *Igbo Language and Culture*”. Vol. 2, Ìbàdàn: University Press Limited.

- Olówóòkéré, T. àti Adéwólé, F. (1998). “Yorùbá Dialects” Nínú Ògúnrèní D. àti Adédìran, B. (olótùú) *Culture and Society in Yorubaland*. Ìbàdàn: Rex Charles and Connel Publications. o.i. 188-194.
- Ògínní, A. (1981). “Àyèwò Lítírèsò Yorùbá”. Ilésà.
- Ogbalu, F.C. (1974). *School Certificate/G.C.E. Igbo*. Nairobi: Thomas Nelson and Sons.
- Ọlátúnjí, O.O. (1984). *Features of Yoruba Oral Poetry*. Ìbàdàn: Universtiy Press Limited.
- Omọlẹwà, M. (1986). *Certificate History of Nigeria*. England: Longman Group Ltd.
- Ọṣòbà, G.A. (2005). “Words of Elders, Words of Wisdom: A Thematic and Stylistic Analysis of some Yoruba Proverbs”. Nínú *Proverbium Yearbook of International Proverb Scholarship*. 22. The University of Vermont. o.i. 273-287.
- Ramm, B. (1970). *Protestant Biblical Interpretation*. Grand Rapids: Baker Book House.
- Riccoeur, Paul (1991). *From Text to Action: Essays in Hermeneutics II*. Evanston: Northwestern University Press.
- Sheba, J.O. (2005). “Ethnic Stereotyping in Yoruba Proverbs” nínú *International Journal of African and African American Studies* 1(2). January o.i. 9-19.

- Sheba J.O. (2006a). “Ìwúlò Òwe fún Ìtósónà àwọn Ọmọdé ní Ilé-Èkọ́: Ìpàjùbà” Nínú *Yorùbá: Journal of Yoruba Studies Association of Nigeria* 3(2) January, o.i. 62-70.
- Sheba J.O. (2006b) *Yoruba Proverbs with Feminine Lexis*. Ìbàdàn: Spectrum Books.
- Yankah, Kwesi (2000). “Proverb Speaking as a Creative Process: The Akan of Ghana” nínú *De Proverbio* 6(2) (<http://www.deproverbio.com>).
- Yusuf, Y.K. (1996). “A Speech Act Study of English and Yoruba Proverbs about Women”. Ph.D. Dissertation, Department of English, University of Lagos, Lagos.